

Фаїна Вауліна

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

РОЗКОЛ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

Faina Vaulina

V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

THE SPLIT OF THE UKRAINIAN SOCIETY: MYTH OR REALITY?

The article considers the existence of a split of Ukrainian society, which is one of the key issues of the debate concerning the existence of an independent Ukrainian state in recent decades and which has been actualized in the beginning of the Donbass conflict. The author conducts a study of recent publications and opinion polls concerning this issue and suggests possible mechanisms for resolving conflicts that exist in current society. In the article to search the integrating mechanisms in a plane of creating a unified information space for all parts of the state were offered. The data that show the gradual convergence of Ukrainian society to the consolidated position of the simultaneous existence of territories that have a dissenting opinion are given.

Key words: consolidation, division of society, integrating factor, national idea.

Після десяти років, що минули з моменту Помаранчевої революції, в Україні та за її межами поширилася ідея існування розколу між Сходом та Заходом, їх майже непримиренна боротьба один з одним та діаметральна протилежність ідеологічних напрямів розвитку та бачення майбутнього держави, які існували в різних регіонах країни. Фактичним початком розгляду України з позицій розколу на Схід і Захід можна вважати політичну рекламу 2004 р., в якій Україна умовно поділялася на три класи. Надалі ця ідея активно використовувалася в політичній боротьбі та була одним з основних інструментів впливу на свідомість громадян під час проведення виборчих кампаній. Події Євромайдану та напружена ситуація на Донбасі актуалізували питання наявності розколу в середині українського суспільства та поставили на перший план необхідність пошуку певних консолідуючих факторів, які б могли примирити протилежні погляди.

Разом із тим на сьогоднішній день у науковій літературі та ЗМІ дедалі частіше зустрічаються публікації, спрямовані на ствердження того, що наявність розколу в українському соціумі є скоріше надуманою та штучною проблемою, яка використовується заради отримання додаткових бенефетів при веденні політичної боротьби різними силами, а насправді ніякого розколу між Сходом і Заходом немає. Такі думки можна знайти, наприклад, у статті професора Кембриджського університету Рорі Фінніна, який у своїй праці «Розділена Україна: європейська найбільш небезпечна ідея»¹ доводить, що в сьогоденній Україні не існує проросійського Сходу та проукраїнського Заходу.

Сучасний стан осмислення процесу становлення та змісту української національної ідеї знайшов відображення в багатьох публікаціях останніх років, зокрема в працях І. Бичка, В. Бебика, М. Головатого, В. Ребкала, С. Вовканича, В. Горського, Я. Грицака, С. Гелея, Я. Дашкевича, В. Жмиря, М. Жулинського, О. Забужко, В. Іванишина, Ф. Канака, А. Карася, Ю. Канигіна і З. Ткачука, В. Кафарського, Ф. Кирилюка, А. Колодій, І. Кресіної, В. Лісового, В. Лизанчука, С. Макарчука, І. Макаровського, В. Медведчука, В. Мороза, Л. Нагорної, Я. Радевича-Винницького, Ю. Римаренка, М. Розумного, В. Сергійчука, А. Свідзінського, М. Томенка, А. Фартушного, А. Черненка, О. Шморгуна, Л. Шкляра, Ф. Медведя та в численних матеріалах, оприлюднених у періодичних виданнях і збірниках публікацій.

Метою даної статті є виявлення штучності чи природності підстав для тверджень про наявність розколу в середині українського соціуму шляхом аналізу даних про ставлення українців

1 Finnin, Rory (2014). A divided Ukraine: Europe's most dangerous idea. *Centre for research in the arts, social sciences and humanities. University of Cambridge*. <<http://www.crassh.cam.ac.uk/blog/post/a-divided-ukraine-europes-most-dangerous-idea>> (2015, березень, 13).

до найбільш проблемних точок існування держави.

На думку Р. Фінніна, події, що мали місце на Майдані Незалежності в Києві, дають підстави говорити про те, що на сьогоднішній день національна ідентичність українців виступає одним із найбільш недооцінених феноменів у сучасній європейській політичній та соціологічній думці. Він доводить тезу про те, що національна ідентичність має розглядатися як відчуття належності, яке об'єднує націю понад мову, релігійну належність, етнічність та інші культурні феномени, а саме таку ідентичність продемонструвала українська нація, показавши великий ступінь національного підйому під час подій Євромайдану. «...Якщо ми зробимо крок назад і сприйmemo «національну ідентичність» суто як відчуття належності, що об'єднує країну понад мовою, етнічністю, віровизнанням чи навіть історичним досвідом, то національна ідентичність України може бути одним із найвпливовіших та найнедооціненіших соціокультурних феноменів такого штибу в модерній європейській історії. Кидаючи виклик геополітичній гравітації, вона дала змогу створити з периферій декількох імперій поліетнічну, полілінгвальну та поліконфесійну державу, яка нині є територіально найбільшою на європейському континенті»¹.

З огляду на це, можна говорити про те, що існування ідеї розколу як такої, що ставить під сумнів існування спільної національної ідентичності та висуває натомість твердження про наявність двох різних етно-культурних ідентичностей (російської та української), носить виключно штучний та надуманий характер. Адже існування у свідомості більшої частини населення власного сприйняття як члена великої національної спільноти вже є свідченням наявності спільних ідей та може виступати підґрунтям для вироблення єдиного погляду на майбутнє всього соціуму.

Крім того, події, що продовжують розвиватися на Донбасі, дають підстави вважати, що на сьогоднішній день ступінь консолідації українського соціуму досяг свого максимуму. Автор даної статті пропонує виходити з того, що формування у свідомості певної групи чіткого розділення на «друг - ворог» і «свій - чужий» та необхідності відстоювати власні інтереси цієї соціальної групи, які виходять за межі мирного співіснування з представниками іншої, є підставою для формування не лише Шмідтівського поняття політичного, а й підґрунтям для ствердження ідентичності та подальшої консолідації членів даної спільноти.

Підтримка української армії, яка почала стрімко зростати після подій у Криму та ще більше підвищення ступеня її активності після початку зростання напруги на Донбасі, широкий волонтерський рух у всіх областях України, спрямований на підтримку чоловіків, що беруть участь у Антитерористичній операції, створення центрів допомоги для вимушених переселенців із зони АТО, ініціатором якого виступають не лише державні служби, а й суспільні ініціативи, – всі ці прояви добровільного об'єднання громадян дають підстави для ствердження того, що сьогоденна українська нація перебуває у тій стадії, коли її консолідація досягла максимуму за останні декілька років.

Дослідження суспільної думки, які проводились в Україні, підтверджують цю тезу. Наприклад, дослідження Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», що проводилось у вересні 2014 р. та мало за мету визначення ставлення українців до подій на Донбасі², ілюструє те, що в цілому по Україні існує спільне уявлення про те, яким має бути державний устрій країни. Так, 84 % українців виступають проти того, щоб їх область вийшла зі складу України та утворила незалежну державу, а 86 % виступають проти виходу зі складу України та приєднання до іншої держави. Варто відмітити, що різниця між сходом і заходом у відповідях на це питання не має значного показника. Так, проти утворення незалежності області виступають 98,3 % жителів заходу і 82,7 % жителів сходу, а проти приєднання до іншої країни – 97,8 % та 80,3 % відповідно.

Цікавим для порівняння є і те, наскільки відрізняється ставлення до подій на Донбасі між українцями та росіянами. Особливо це стосується жителів Сходу України, яких традиційно прийнято вважати проросійськими. Лише 7 % українців вважають, що Донбас має стати незалежною державою, у той час як у Росії подібних поглядів додержується 40 % громадян. 74 % українців і 50 % росіян вважають, що Росія активно підтримує проросійські сили на сході України, але 64 %

1 Фіннін, Рорі (2013). Українці: сподівано - несподівана нація. *Міжнародний огляд книжок та ідей Критика*. <<http://krytyka.com/ua/articles/ukrayintsi-spodivano-nespodivana-natsiya>>. (2015, лютий, 20).
2 Опитування Фонду Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва Ставлення населення до подій на Донбасі: ціна миру - загальнонаціональне опитування. *Сайт Фонду Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва*. <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2014_polls/stavlenne-opituvannja.htm> (2014, грудень, 10).

українців вважають Росію відповідальною за кровопролиття на Донбасі, у той час як 75 % росіян з цим не згодні. На сході України думку про те, що Росія неправомірно захищає російськомовне населення, поділяють 52,7 % респондентів, а відповідальність за кровопролиття на неї покладає понад 50 % з них¹. Цікавим з цієї точки зору є і опитування, що було проведено Центром Разумкова у вересні 2012 р. та було спрямовано на виявлення думки українців стосовно актуальності певних проблем у середині держави². Згідно з даними цього дослідження, 38,9 % українців вважають проблему розколу країни та політичного протистояння різних регіонів надуманою та такою, якої не існує, і лише 17,9 % - такою, що є першочерговою для вирішення.

Таким чином, можна говорити про те, що опитування громадської думки демонструють те, що на сьогоднішній день український соціум важко назвати таким, що перебуває у стані розколу. Адже погляди українців у питаннях, що в сучасних реаліях є найбільш актуальними та стають причиною появи підґрунтя для висунення тез про необхідність проведення реформування державного устрою України або навіть припинення її існування як цілісної держави, збігаються та спрямовані на збереження єдності та незалежності країни.

Наявність цих даних актуалізує і питання пошуку національної ідеї як такої, що буде підтримувати високий рівень консолідації суспільства та буде виступати як основна ідея для подальшого розвитку української держави в єдиному для всіх регіонів напрямку.

Разом із тим необхідно акцентувати увагу на тому, що ці опитування не включають у собі ставлення жителів Криму, а опитування думки українців на Донбасі дещо ускладнено через неспокійну ситуацію на цій території держави. Втім, навіть за цих умов думка жителів Донбасу відрізняється від думки жителів решти України, включаючи в себе і схід. Наприклад, за вихід області зі складу України та приєднання її до складу іншої держави на Донбасі ствердно відповідають 23,2 % порівняно з 5,9 % на сході, а відповідальність за кровопролиття на сході на Росію покладають 7,3 % жителів Донбасу порівняно з 30,9 % на сході³.

Це означає, що можна стверджувати, що консолідація українського соціуму досягла свого максимуму на територіях, які повністю підконтрольні українській владі. На тимчасово ж окупованих територіях думку респондентів дізнатися неможливо, а думка громадян України, що населяють території, які входять до зони проведення АТО, дещо відрізняється від думки решти держави. Тобто на сьогоднішній день можна говорити про існування на території України консолідованого суспільства, яке функціонує поруч з територіями, які не тільки мають думку, що відрізняється від думки більшості населення країни, а й не підконтрольні державі.

У ситуації, що склалася, можливі два шляхи вирішення проблеми непідконтрольності територій та подальшої консолідації країни. Перший із них передбачає відмову від територій, на які наразі не поширюється вплив української держави в повному обсязі. Однак такий варіант є неприйнятним не тільки з точки зору державного будівництва, а й з точки зору формування патріотизму та національної ідентичності українців. Якщо виходити з принципу того, що українська нація має будуватися не за етнічним принципом, а за належністю до певної території, тобто за принципом територіального патріотизму, який пропонував В. Липинський, втрата частини територій буде згубна для такого роду ідентичності. Оскільки належність до певної території у свідомості людини асоціюється з чіткою окресленістю меж цієї території. Умовно кажучи, асоціюючи себе з Україною, особа ідентифікує себе з її територією, яка обмежується кордонами держави. Втрата ж певних територій, які входять до цих кордонів, призведе до певної кризи ідентичності. Оскільки в масовій свідомості кордони держави залишаться старими, а фактично їх буде змінено. Процес же сприйняття масовою свідомістю змін у картографії буде доволі тривалим і

1 Опитування Фонду Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва Ставлення населення до подій на Донбасі: ціна миру - загальнонаціональне опитування. *Сайт Фонду Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва*. <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2014_polls/stavlenne-opituvannja.htm> (2014, грудень, 10).

2 Опитування Центру Разумкова Наскільки важливими для України є такі проблеми територіального устрою. *Сайт Центру імені Разумкова*. <http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=872> (2014, грудень 10).

3 Опитування Фонду Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва Ставлення населення до подій на Донбасі: ціна миру - загальнонаціональне опитування. *Сайт Фонду Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва*. <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2014_polls/stavlenne-opituvannja.htm> (2014, грудень, 10).

після свого завершення вже незворотнім. Таким чином, відмова від частини територій буде означати фактичну зміну не тільки кордонів держави, а й переформатування ідентичності українців, її незворотну зміну.

Інший шлях вирішення цієї проблеми полягає в тому, щоб повернути собі не тільки формальний контроль над територіями, які наразі віддаляються від України, а й встановити контроль над інформаційним простором цієї частини країни. Це допоможе долучити ці частини до того інформаційного потоку, що і решта територій, та згодом формувати спільну для всіх українців ідентичність.

Залучення всіх частин України до єдиного інформаційного простору важливо з огляду на те, що разом з ним формується і спільне розуміння змісту всіх слів, що використовуються в повсякденній мові. Необхідність створення такого спільного змістового поля була підкреслена подіями Євромайдану, оскільки вони сформували і нове уявлення про політичні лозунги, які під час протистоянь набувають характеру громадських і починають поступово втрачати свою політизовану сутність та мати громадське спрямування. Політизовані лозунги, які мали раніше відверту націоналістичну спрямованість, починають використовуватись на мітингах, які організуються представниками громадянських рухів, які не мають нічого спільного з політичними партіями чи рухами. Яскравою ілюстрацією цього твердження виступає те, що під час спільної ходи ультрасів українських футбольних клубів лунають вигуки «Слава Україні! Героям слава!», хоча футбольних вболівальників до подій на Майдані ніхто б не назвав ні політичними рухами, ані тим паче націоналістичними організаціями.

Втім, наразі можна простежити явище того, що сприйняття чи не сприйняття Майдану накладає свій відбиток на сприйняття чи не сприйняття подібних гасел як суто громадських. Для областей, які в більшості своїй підтримували Майдан чи ставилися до нього нейтрально, ці гасла мають громадський характер, а для тих областей, які сприймають події на Майдані як переворот, – праворадикальний націоналістичний характер.

Тобто наразі ми маємо ситуацію, про яку писав Фрідріх фон Гайек у своїй праці «Пагубна самовпевненість», коли говорив про те, що слова та гасла, які використовуються в повсякденному мовленні або під час проведення громадських акцій, формують картину сприйняття світу. «Оскільки мова є провідником і супутником мислення, вона несе в собі та поширює навколо усталену, глибоко ешелонну систему цінностей у вигляді ієрархії понять. Вони формують численні семантико-лексичні мережі, за допомогою яких не тільки передаються, а й акумулюються у свідомості певні думки та поняття»¹.

Виходячи з цього твердження, ми маємо і те, що жителі Донецької та Луганської областей доволі тривалий час чекали на прихід «бандерівців». Цей панічний страх приходу якоїсь доволі ефемерної спільноти людей є наслідком не тільки спрямованої інформаційної кампанії, метою якої було створити образ учасників Майдану як спраглих до влади ненависників усього, що не має яскравих ознак українського, а й використання певних лінгвістичних конструкцій. Ці конструкції, як уже говорилося вище, для однієї частини України мають суто громадське, патріотичне значення, у той час як для жителів Донбасу вони виражають прагнення нав'язати чужі для них цінностей.

Це все призводить до того, що наразі постає необхідність створення спільного підґрунтя для консолідації частин країни, яке буде спиратися на спільне розуміння значення слів та гасел. За словами Меліси Арончик, «нація, як і будь-яка інша спільнота людей, не може ні сформуватися, ані існувати, ані діяти без внутрішньо-національного спілкування її членів»². Це стосується не тільки безпосередньої комунікації між різними членами суспільства, що представляють різні суспільні чи світоглядні групи. Це означає використання ними слів та гасел у одному семантичному значенні.

Таким чином, для консолідації України необхідно створення мовного поля, в якому більшість українців зможуть використовувати одні й ті самі вислови та слова, надаючи їм одного й того ж змісту.

Події, що почалися в Україні 2014 р. і продовжуються 2015-го, можна порівняти з подіями, що відбувалися у 20-х роках ХХ століття, коли українська держава вперше боролася за власну незалежність. Для тогочасних українців здобуття незалежності країни було основною метою,

1 Гаек, Ф.А. (1992). *Пагубная самоуверенность*. Москва, 109.

2 Aronczyk, M. (2008). "Living the Brand": Nationality, Globality and the Identity Strategies of Nation Branding Consultants. *International Journal of Communication*, 2, 43 - 54.

досягнення якої виступало на передній план не лише в програмах політичних партій та лідерів, а й у працях науковців. Разом із тим подальші дії після здобуття незалежності ніяким чином не обговорювалися та не формувалися.

Поразка ж у боротьбі за незалежність призвела до того, що вся подальша політична думка в еміграції була спрямована саме на те, щоб обґрунтувати необхідність здобуття самостійності держави та на прорахунок можливих методів, що зроблять це здобуття можливим. Політична ж думка на території України, що перебувала у складі СРСР, взагалі проблеми самостійності та незалежності не розглядала через ідеологічні механізми, що заважали подібному розгляду.

Таким чином, Україна після здобуття незалежності 1991 р. опинилася в ситуації, коли вся рефлексія, що стосувалася здобуття самостійності держави, стосувалася лише питань її здобуття, а ось подальших дій та чіткого уявлення про те, що робити з незалежністю країни, яка йшла до цього протягом століть, але жодного разу не існувала в самостійному вигляді, не сформувалося ні в науковому дискурсі, ані на рівні буденної свідомості.

Така ситуація і стала причиною того, що новостворена українська держава опинилася в ситуації, коли не тільки національна ідентичність її населення викликає сумнів, а й сама ідея проголошення незалежності без чіткого усвідомлення того, що з цією незалежністю робити далі, стала підлягати сумнівам з боку певних сил.

У такій ситуації національна ідея України має виступати як чинник, який буде підтримувати цінність незалежності в очах громадян та буде містити в собі певні цілі подальшого існування незалежної нації, стверджувати те, що існування саме незалежної держави є основою повноцінного життя та розвитку всього населення країни загалом.

References

1. Aronczyk, M. (2008). "Living the Brand": Nationality, Globality and the Identity Strategies of Nation Branding Consultants. *International Journal of Communication*, 2, 43 - 54.
2. Finnin, Rory (2013). Ukrainci: spodivano – nespodivana nacia. *Mijnarodniy oglyad knujok ta idey Kritika* <<http://krytyka.com/ua/articles/ukrayintsi-spodivano-nespodivana-natsiya>>.
3. Finnin, Rory (2014). A divided Ukraine: Europe's most dangerous idea. *Centre for research in the arts, social sciences and humanities. University of Cambridge*. <<http://www.crash.cam.ac.uk/blog/post/a-divided-ukraine-europes-most-dangerous-idea>> (2015, lutii, 20).
4. Hayek, F.A (1992). *Pagubnaya samouverenost*. Moskva.
5. Oпитuvannya Centru Razumkova Naskilki vajlivi dlya Ukraini taki problem teritorialnogo ustrou. *Sayt Centru Razumkova*. <http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=872>.
6. Oпитuvannya Fondu Democracychni iniciatyvi imeni Ilyaka Kucheriva Stavlennya naseleण्या do podiy na Donbassi: cina miry – zagalnonacionalne opituvannya. *Sayt Fondu Democracychni iniciatyvi imeni Ilyaka Kucheriva*. <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2014_polls/stavlenne-opituvannja.htm>.